



# DE ZANDLOPER

**Uitgave van de  
Vereniging Oud Ede**  
40<sup>e</sup> jaargang,  
nummer 3  
augustus 2012

## INHOUD

**pag.**

|                                            |           |
|--------------------------------------------|-----------|
| <b>Van het Bestuur</b>                     | <b>1</b>  |
| <b>Groen van toen (OMD)</b>                | <b>2</b>  |
| <b>Twee landschapsplannen voor Kernhem</b> | <b>3</b>  |
| <b>Roervink Muntingh en de Patriotten</b>  | <b>7</b>  |
| <b>Museumnieuws</b>                        | <b>24</b> |
| <b>Het Joodse werkkamp Schuttershof</b>    | <b>25</b> |
| <b>Een Hongaar in Ede?</b>                 | <b>27</b> |
| <b>Colofon</b>                             | <b>28</b> |

## VAN HET BESTUUR

*Hans van Bemmelen, voorzitter*

In voorgaande Zandlopers hebben wij u al medegedeeld dat onze bibliotheek zou worden ondergebracht in het gemeentearchief. De verhuizing heeft inmiddels plaatsgevonden. De vrijwilligers die in het gemeentearchief onze boeken en documenten gaan beheren, hebben onlangs kennis gemaakt met het computerprogramma waarin het digitale bestand met alle titels e.d. van boeken en documenten is opgenomen. In september volgt nog een praktijkdag.

Er wordt naar gestreefd de bibliotheek met het digitale bestand in oktober operationeel te hebben. Vanaf dan kan men met onderzoeksvragen terecht bij het gemeentearchief. De vrijwilligers en medewerkers van het gemeentearchief kunnen dan documenten via het digitale bestand makkelijk opzoeken en ter inzage aanbieden aan de onderzoeker.

Op initiatief van een lid van onze vereniging is de VOE met de gemeente en Welstede in overleg om borden te laten plaatsen bij archeologische vindplaatsen. Gestart zal worden met vijf vindplaatsen.

Diverse leden hebben ons benaderd met de vraag of wij iets willen doen aan het bevorderen van een straatnaamgeving die herinnert aan het verleden. Het bestuur zal hiertoe binnenkort initiatieven nemen om hierover in overleg treden met de Straatnamencommissie.

Rest mij te zeggen dat de excursie door het Openluchttheater op 6 juni een groot succes was. Na een lezing en een rondleiding door Paul Standaard en Frans van Oort was er – mede door de geweldige akoestiek van het Openlucht theater - een fantastisch optreden van de *Valley Voices*.

### 3 oktober excursie naar Den Bosch

De deelnemers krijgen een rondleiding in de gerestaureerde St. Jan's kathedraal aangeboden en een rondvaart over de Binnendieze. Om de kosten van deze excursie niet onevenredig zwaar te laten drukken op de financiën van de Vereni-

ging vraagt het bestuur voor deelname een bijdrage van maximaal € 15,- per persoon. ■

## Groen van toen

Open Monumentendag op zaterdag 8 september 2012

*Aart Homoet*

In het laatste jaar van de vorige eeuw was het thema van de Open Monumentendag *Monumentaal Groen*. In de tussenliggende jaren heeft de voortgaande verstedelijking ook in Ede duidelijk zijn sporen getrokken, en dus is een herhaling van dit thema, om het belang van “groene monumenten” nog eens extra te benadrukken, terecht.

2

Gelukkig heeft Ede nog veel groen en ook veel historische plaatsen die met die groene omgeving te maken hebben. Monumentale bossen, de Hoge Veluwe met het majestueuze Jachtslot Sint Hubertus, landgoederen en boerderijen, buitenplaatsen en parken... we hebben niet te klagen. Maar dat betekent ook dat wij daar zuinig op moeten zijn. Het vernietigen van historisch erfgoed is helaas ook in Ede geen onbekend begrip.

Belangenverenigingen, waaronder de historische verenigingen van Lunteren, Bennekom en Ede, de Jac. Gazenbeekstichting, Vrienden van de Hoge Veluwe, Tuta Natura, Vrienden van het Lunterse Buurtbos, enz. proberen ook de groene monumenten uit de lokale geschiedenis de plaats te geven die ze verdienen.

De werkgroep Monumenten van de Vereniging Oud Ede heeft dit jaar gekozen voor drie activiteiten.

Huis Kernhem bestaat 600 jaar en dat is een mooie gelegenheid om het landgoed te betrekken bij de OMD. In het monumentale gebouw is een tentoonstelling te bezichtigen, ingericht door kunstenaars die zich door dit “groene monument” hebben laten inspireren. Daarnaast is er, op basis van een artikel in het dagblad Trouw, een plattegrond voor een wandeling over het landgoed beschikbaar.

Het Openluchttheater is ook een prachtig voorbeeld van het thema. Het is opvallend dat veel Edenaren nog nooit binnen de hekken van dit prachtige complex, dat al meer dan 75 jaar bestaat, hebben rond gekeken. Rondleiders van de Vereniging Oud Ede zullen aanwezig zijn om bezoekers van de nodige informatie te voorzien. De Stichting Openluchttheater streeft er naar om een programma te presenteren waarbij de geweldige akoestiek centraal staat.

Er is een ‘groene’, 14 km lange fietsroute uitgestippeld langs deze en een aantal andere bezienswaardige plaatsen, zoals twee molens, een luchtvaartmonument, het Belgenmonument, het oorlogsge-  
denkteken op de Ginkelse Hei en de *Trap akkers*. Aparte vermelding op deze route verdient de



traditionele kwekerij *Hessenhof*, Hessenweg 41, van Hans en Miranda Kramer. Op diverse plaatsen kan de route ingekort worden.

Ook in Lunteren, Bennekom en het buitengebied van noordoost Ede is er op de OMD het nodige te genieten. De lokale media publiceren in de eerste week van september het volledige programma. ■

## Twee landschapsplannen voor Kernhem

Gerard Hendriks

In 1970 komt landgoed Kernhem in bezit van de gemeente Ede. Na een aantal jaren van leegstand en zoeken naar een huurder wordt het Huis vanaf 1979 verhuurd (zie De Zandloper jaargang 40 – februari 2012).

Aan het park en het landgoed is door de laatste particuliere eigenaresse, gravin Gaetani dell Aquila d'Aragona-Bentinck, weinig onderhoud gepleegd. Veel bomen zijn doorgeschoten, Amerikaanse vogelkers verovert steeds meer terrein. De ooit zo beroemde Doolhof aan het eind van de lange Doolhoflaan, is nauwelijks terug te vinden, de Viskom staat droog en de Hanenburg is verwilderd. Het duurt echter enkele decennia voor de gemeente concreet aandacht aan het verkregen landgoedterrein gaat besteden.



*Entree van Kernhem*

In 1988 neemt zij initiatief tot een onderzoek naar de cultuurhistorische achtergronden en de huidige functie en betekenis van het landgoed Kernhem.<sup>1</sup> Op een aantal plaatsen blijkt de oorspronkelijke opzet van het landgoed vervaagd en er

moet snel worden ingegrepen, wil de informatie niet verloren gaan. In 1989 besluit de gemeenteraad om het rapport *Toekomst Verkenning voor het landgoed Kernhem* als kader te gebruiken bij het beleid tot herstel van het landgoed.

### Het landschapsplan van 1990

De gemeentelijke Dienst Ruimtelijke Ordening en Huisvesting komt in 1990 met een uitgebreid en gedegen plan voor het landgoed. Het bestaat uit drie delen: Planontwikkeling, Planuitwerking, Beheerplan.<sup>2</sup> Centraal voor de gemeente staan de ruimtelijke, ecologische en cultuurhistorische belangen van het park. In de inleiding wordt in drie punten de problematiek van het gebied samengebracht:

1. Het landgoed vormt geen ruimtelijk coherent geheel meer. Het bestaat uit een aantal sterk van elkaar verschillende delen.
2. De cultuurhistorische waarde van het landgoed neemt sterk af (tuinaanleg en rommelige boerderijbebouwing).
3. Het landgoed speelt niet in op de recreatieve behoeften van de bewoners van Ede en de omgeving.

Het is duidelijk dat het landgoed voldoende mogelijkheden tot herstel biedt, zodat het de moeite waard is om het in stand te houden en te gaan herstellen. De aanpak tot herstel wordt vanuit vijf invalshoeken bekeken: ruimtelijke ordening, cultuurhistorie, recreatie, landbouw, en toekomstige ontwikkelingen. Op pagina 95 van het deel Planontwikkeling lezen we: *'Het landgoed Kernhem moet*

<sup>1</sup> Historisch onderzoek Kernhem, in opdracht door Stichting tot behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen, z.j.

<sup>2</sup> Landschapsplan landgoed Kernhem; Bosbedrijf; dienst ruimtelijke ordening en volkshuisvesting; 1990.

*een ruimtelijk en functioneel samenhangend en beheerbaar complex worden, hierbij herkenbaar zijnde als landgoed en tevens geschikt voor recreatief en landbouwkundig medegebruik...*

Enkele prioriteiten die worden gesteld:

1. Versterking cultuurhistorische waarde:  
a. kenmerken van de middeleeuwse oorsprong (kruidentuin, boomgaard); b. barokke aanleg (herstel van de lanenstructuur en het Doolhof); c. Landschapsstijl (herstel Hanenburg en Viskom).
2. Recreatief gebruik: aansluiting op de bebouwde kom en overloophoeft
3. Landbouwactiviteiten: terugdringen van ongewenste landbouwactiviteiten; saneren van schuren.
4. Naar de toekomst toe: ruimtelijke begrenzing herkenbaar maken in verband met eventuele woningbouw in de toekomst<sup>3</sup>.

4



*De bloedkei*

Als vertrekpunt voor het ingrijpende herstel van het landgoed kiest het rapport voor het restant van de oorspronkelijke, barokke parkaanleg. *'De lanen tezamen met de boscomplexen en de centrale open*

*ruimten rond het Huis vormen de ruimtelijke hoofdstructuur van het landgoed.'*

De hoofdas wordt gevormd door de Doolhoflaan. Zij biedt zicht op de hoofdingang van het landgoed en vormt de verbinding met het Edese bos/Doolhof en benadrukt de ligging van het Huis. De andere lanen lopen langs de centrale open ruimte.

Een aantal concrete maatregelen die op korte termijn genomen moet worden zijn:

1. Herstel van de oorspronkelijke lanen, toevoeging van enkele nieuwe stukken aan de historische lanenstructuur, verharding van de paden, dunning van de bospercelen.
2. Bosuitbreiding, o.a. bij Engelenhoven, Coberco, Nizo, en aanleg van nieuwe bosopstanden.
3. De omgeving van het Huis moet contrasteren met de strakke, barokke lanenstructuur.
4. De relatie tussen Huis en directe omgeving dient versterkt te worden (landchapstuin, kruidentuin, boomgaard, hoofdingang verplaatsen naar de Lunterse weg, de Doolhof).
5. Herstel Hanenburg en Viskom
6. Verwijderen van het Trafo en het tuincentrum Kernhem, het padvindersclubhuis en de hondendressuurclub.<sup>4</sup>
7. Afsluiting van de Kernhemseweg tussen de parkeerplaats en de N224.

### **Het Landschapsplan van 2003**

Bij de presentatie van diverse nieuwe plannen van de gemeente in 2001 blijkt aanpassing van het Landschapsplan en het Beheerplan voor landgoed Kernhem van 1990 op bepaalde punten nodig. Wijzigingen m.b.t. functies en grondgebruik

<sup>3</sup> Er worden in die jaren plannen ontwikkeld om een grote woonwijk op een deel van het landgoed te realiseren: Kernhem.

<sup>4</sup> Genoemde instellingen bevinden zich nog altijd op het landgoed.

worden door aanpassingen mogelijk gemaakt in een nieuw Bestemmingsplan.<sup>5</sup> Er wordt een nieuw Beleidsplan (= het Landschapsplan) geschreven voor het gebied. De hoofdlijnen hiervan worden in een Beheer- en Uitvoeringsplan uitgewerkt.<sup>6</sup> In dit nieuwe plan wordt zeer gedetailleerd ingegaan op gebruiksmogelijkheden die bijdragen aan de kwaliteit van het landgoed, en de wensen van de pachters. Het geheel wordt aangevuld met conclusies op archeologisch en cultuurhistorisch gebied.



*Aanleg van het park*

De nu volgende informatie is gebaseerd op het Landschapsplan 2003, opgesteld door Nieuwland Advies. Van vijf terreinen wordt het beheer beschreven en op detailkaarten van het landgoed aangegeven. Het betreft: bosbeheer, laanbomenbeheer, beheer agrarische gronden, beheer paden en bermen en beheer specifieke gebieden.

Bij elk terrein wil ik enkele knelpunten noemen en de aanpak ervan aangeven.

#### *a. Bosbeheer*

In het bos komen veel vakken voor met uitheemse boomsoorten. De huidige bosranden geven geen meerwaarde voor flora en fauna. Uitheemse struiken (zoals

de Amerikaanse vogelkers) belemmeren de groei van andere gewassen. Er zijn te veel naaldbomen; zij dragen bij aan een hoge verdamping van water in de ondergrond.

De voorgestelde aanpak houdt in dat het bos geleidelijk moet worden omgevormd tot een bos zoals dat meer past bij dit landgoed. De uitheemse boomsoorten moeten worden verwijderd. Amerikaanse vogelkers moet krachtig worden aangepakt en de naaldbomen moeten op termijn worden vervangen door loofbomen.

#### *b. Laanbomenbeheer*

De vitaliteit van enkele laanstructuren is zorgwekkend. De laanbomen moeten snel worden vervangen. De ruimtelijke opzet van de lanenstructuren verschilt nu per laan. Dit doet afbraak aan de eenheid van het landgoed en zijn aantrekkelijkheid als stadspark voor de recreatie.

Voorgestelde aanpak: Het is verstandig om de aangetaste laansegmenten in één keer te vervangen, om aantasting van het laanbeeld tegen te gaan. Jaarlijks moet een boomspecialist de bomen controleren. Verder moet de beplanting tussen de laanbomen worden verwijderd.

#### *c. Beheer agrarische gronden*

De huidige agrarische percelen dragen niet bij aan een hogere natuurwaarde. Ook is de karakteristieke erfbeplanting aangetast.

Hier wordt voorgesteld te streven naar kleinschalig akkerrandenbeheer en groot-schalige natuurontwikkeling, zoals schraal grasland. Versterking van de akkerranden is onder andere van belang voor de vogelstand.

De erfbeplanting (hagen, houtsingels, boomgaarden) moet ingepast worden in het karakter van de streek en is van belang voor flora en fauna.

<sup>5</sup> Bestemmingsplan Landgoed Kernhem, Bureau Cultuurhistorie, september 2002

<sup>6</sup> Beheer- en uitvoeringsplan Landgoed Kernhem, Nieuwland Advies, Wageningen, januari 2003, 11-16.



#### d. Beheer paden en bermen

Op dit terrein moet een aantal opvallende problemen worden aangepakt. Verder wordt onkruidgroei geaccepteerd en moet tweejaarlijks onderhoud volstaan.

#### e. Specifieke gebieden

De Doolhof moet de oorspronkelijke structuur terugkrijgen op basis van onderzoek. Verder moet de cultuurhistorische structuur van de tuin rond het landhuis worden hersteld. Zo belemmert een aantal boomgroepen aan de voorzijde het zicht op het Huis. Ook wordt gepleit voor terugkeer van moestuin en boomgaard en inpassing van het terras en de speeltuin van het pannenkoekenhuis, vereenvoudiging van de tuin aan de zuidkant van het Huis, het weer zichtbaar maken van het historische grachtenpatroon en het in stand houden van de hagenstructuur.



*Deel van de kruidentuin in aanleg*

In de voorstudie *Levend landgoed en park met pit* krijgen we een beeld van wat de samenstellers voor ogen hebben met het landgoed.<sup>7</sup> Het wordt gekwalificeerd als *recreatief uitloopgebied*. ‘Het is een groengebied van formaat met potentie voor stadspark in de nabijheid van het centrum en woongebieden.’ Het landgoed zal in de loop der jaren de kant van een stadspark op gaan, met de recreatieve functie als hoofdfunctie.

Er wordt een aantal recreatieve mogelijkheden voor het park opgesomd: pannenkoekenhuis, openen van hotel of pension, tentoonstellingsruimte, bezoekerscentrum, levende kerststal, trouwlocatie, een eenmalige activiteit met landgoeduitstraling (Landgoedfair, middeleeuws tentenkamp, jaarmarkt). Ook wordt gepleit voor afsluiting van de Kernhemseweg voor autoverkeer, om zo meer eenheid te brengen in het landgoed. Er is geen ruimte voor het tuincentrum Kernhem en grootschalige landbouw. De vleermuizen en hun reservaat bij de Doolhoflaan krijgen ten slotte grote aandacht.

#### 2012

Door bureau SB4<sup>8</sup> is in 2011 een actualisatie gemaakt van de landschapsplannen uit 1990 en 2003. Veel onderdelen van die plannen zijn niet uitgevoerd of niet uitvoerbaar gebleken. De Doolhoflaan zal nu (na een heftige publieke discussie) in fasen worden opgeknapt: oude bomen worden vervangen door nieuwe aanplant. Een onderdeel van het plan is in januari 2012 ter hand genomen: groot onderhoud in de bosgebieden rond de Hanenburg en de Viskom. Veel naaldhout is gekapt. Het doel is de gebieden meer open te maken en ondergroei te stimuleren. Diverse soorten zullen worden herplant.

Het Huis zal hopelijk tot in lengte van jaren uitkijken op een vitaal bos- en recreatiegebied!

*\*Foto's afkomstig uit de verzameling van Frans van Oort. ■*

<sup>7</sup> Nieuwland Advies, Wageningen, mei 2001, ongewijzigd 2003

<sup>8</sup> Bureau voor historische tuinen, parken en landschappen te Wageningen

# ROERVINK HENDRIK MUNTINGH EN ZIJN STRIJD TEGEN DE PATRIOTTEN

Dick Kranen

Voor dat de hoofdpersoon, *Hendrik Muntingh*, en zijn tegenstrevers, de redactie van *De Post van den Neder-Rhijn*, aan bod komen is het waarschijnlijk goed iets over de jaren '80 van de 18<sup>e</sup> eeuw te melden.

## Politieke situatie

Deze lijkt helemaal niet op die van vandaag. Nederland heette toen de *Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*.

Die *Nederlanden* (provincies<sup>9</sup>) waren in feite semi-autonome gebieden.



*De Oranjerie van Willem V, ets van James Gillray*  
*Willem als vadsige Cupido uitrustend van de 'vermoeienissen van het planten'. Daarmee verwijzend naar de vele dienstmeisjes die Willem V verleid en bezwangerd zou hebben. Let op 'oranjeboompjes' met kinderkopjes. In zijn droom komen de vrouwen die zijn kind dragen hun beklag doen.*

Het samenbindende orgaan was de Staten Generaal, samengesteld uit afgevaardigden van de gewesten, die voornamelijk de buitenlandse betrekkingen regelde. En dan was er nog de (erf) stadhouder. Dat was in die tijd Willem V, die deze functie uitoefende van 1766-1795.

Over het algemeen zijn de meningen over deze stadhouder niet gunstig. Willems politieke opvattingen waren uitermate conservatief en ook zijn pro-Engelse houding riep veel weerstand op onder zijn tegenstanders, de patriotten.

De **patriotten** waren aanhangers van een Nederlandse politieke stroming, die vanaf 1781 aan het heersende absolutisme van de stadhouders een halt wilde toeroepen en democratisering in de Nederlanden wilde stimuleren. De patriotten waren beïnvloed door de ideeën van Jean Jacques Rousseau over de volkssoevereiniteit. Zij waren voorvechters van individuele vrijheid, vrijheid van meningsuiting, verzet tegen aristocratie, erfelijke ambten en privileges, en gelijkheid van protestanten, joden, dissenters en katholieken, ideeën die via Franse natuurfilosofen als Diderot, d'Holbach en anderen, van Spinoza stamden. In de jaren waarin ds. Muntingh de trom roerde was het gezag in Holland en Utrecht al voor een groot deel in handen van de Patriotten.

De stadhouder regeerde in een politiek roerige tijd. Zeker toen in 1780 een aanzienlijk deel van de Republiek zich aan de kant schaarde van Amerikaanse koloniën, die in opstand waren gekomen tegen het Engelse moederland. Willem keurde hun gedrag af en waarschuwde voor een confrontatie met Engeland.

<sup>9</sup> Friesland, Groningen, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Holland en Zeeland

Tevergeefs: de patriotten steunden de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring en Amsterdamse kooplieden verdienden veel geld aan de opstand door verkoop van wapens (via Sint Eustatius!). Het lijkt erop dat Willem nauwelijks eigen beslissingen durfde te nemen en dat hij bestuurlijke kwaliteiten miste, waardoor Lodewijk (Louis) van Brunswijk kans zag invloed uit te oefenen.

De hiervoor al genoemde patriotten hadden grote bezwaren tegen het stadhoudelijk stelsel waarvan deze Willem wel een zeer duidelijk vertegenwoordiger was.



*Willem V naar  
Johann Georg  
Ziesenis, ca.  
1770 (Bron:  
Wikimedia  
Commons)*

### Stadhoudelijk systeem

Daarmee wordt vooral het *patronagesysteem* in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden bedoeld, waarbij de stadhouder optrad als *patroon* en de regenten de rol vervulden van *cliënten*. Alles draaide binnen dit stelsel om de ambten die door het hof, in ruil voor publieke steun, aan de leden van riddereschappen en stadsregeringen werden gegeven.

Lokale vertrouwelingen en handlangers namen binnen dit systeem een sleutelpositie in: namens de prins zorgden zij voor de verdeling van de ambten en de politieke controle ter plaatse.

Vaak stonden de gegadigden voor een vrijgekomen positie al de dag na het overlijden op de stoep van de verantwoordelijke burgemeester. Een bezoek aan de stadhouder was ook (zeer) bevorderlijk voor een aanstelling.

*Dit is Neerlands Veldmaarschalk,  
Louis! Thans fel gehaat  
bij 't Volk, en meest genoemd  
Een Pest van dezen Staat*



Lodewijk (Louis) Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel, was sinds 1752 kapitein-generaal van het Staatse leger. Tevens was hij vanaf 1759 als besturend voogd belast met de opvoeding van Willem.

In 1766 werd Willem meerderjarig. Bij die gelegenheid werd Louis rijkelijk beloond voor zijn voogdij met een bedrag van f 611.000. Bij een '*acte van consulentenschap*' werd hij vervolgens door Willem '*tot raadsman gekozen, in alle zaken, hoe ook genaamd, aan den genoemden Stadhouder opgedragen, onder volstrekt beding, aan de zijde des Hertogs, van een volstreckte onverantwoordelijkheid, anders dan aan de Prins*'.<sup>10</sup>

<sup>10</sup> Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.



De hertog stond bekend als iemand die niet veel ophad met democratie: het begrip *bij meerderheid van stemmen* was hem vreemd. De Patriotten noemden hem spottend *dikke hertog* of *dikke Louis*.

Men verweet hem alles wat er maar mis ging of was gegaan, zoals het verval van de vloot, het bevoordelen van het landlegger, het uitbreken van de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog en het verlies van de barrièresteden<sup>11</sup> in de Zuidelijke (Oostenrijkse) Nederlanden. Ook meenden de patriotten dat de hertog de opvoeding van de stadhouder schandelijk had verwaarloosd, zodat de stadhouder onbekwaam was om krachtige besluiten te nemen.

*Wat maakt den PRINS gehaat,  
Bij 't VOLK van Neerlands Staat?  
VERKNOGTHEID aan LOUIS, gevloekt bij  
vrije Belgen,  
Aan 't RIJK VAN ALBION steeds doelend'  
op 't verdelgen  
Van onze Koopvaardijvloot; en HEERSCH  
ZUGT, tuk op moord,  
Die naar geen VRIJHEIDSTEM, doch wel  
naar vleijers hoort,  
TYRANNEN, die ten doel van hunne  
helsche daaden,  
DE VRIJHEID, LAND EN VOLK, jaa zelfs  
DEN PRINS verraaden.  
OPILIPHILUS<sup>12</sup>*

### Een nu onze geschiedenis

Een *roervink* is volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal een *'onruststoker, verwekker van onenigheid of*

*twist, van opschudding of oproer, oproermaker, opruier, ophitser'*.

Deze termen waren volgens de **Post van den Neder-Rhijn** voor de hoofdpersoon van dit artikel zeer van toepassing!

Sinds de al vóór 1787 door ds. Muntingh gepleegde 'acties', hield men hem nauwlettend in de gaten. 'Spionnen' van patriotse zijde waren er ook in Ede! En ze woonden ook de kerkdiensten bij! (Gelus!)

Het opstellen, ondertekenen en versturen van een verzoekschrift aan de Staten van Gelderland, met als doel de Staten te bewegen toch vooral stadhouder Willem V te blijven steunen en volgen, wekte enorme woede en irritatie bij de steeds brutaler optredende Patriotten. Brutaal dan in de ogen van de prinsgezinden, en zoals iets later bleek, ook van zijn zwager Frederik Willem II, de koning van Pruisen.

Maar ook het gezag in Arnhem was *not amused* door de activiteiten van ds. Muntingh, ze hielden het liever rustig in de provincie.

Wie waren de hoofdrolspelers in dit **drama**? In de eerste plaats is daar:

### Hendrik Muntingh

Henrick werd geboren te Niezijl in Groningen in het gezin van ds. Jacobus Muntingh en Aleyda Metelerkamp op 13 juni 1742.

Behalve zijn vader waren er in zijn familie, zowel aan vaders- als moederskant, nog meer predikanten te vinden, het was een echte domineesfamilie!

In 1758 gaat Hendrik in Groningen studeren; eerst filosofie en daarna theologie, zoals toen gebruikelijk was.

Na zijn studie neemt hij van 1766-1767 gedurende ca. anderhalf jaar in Amster-

<sup>11</sup> De Verenigde Provinciën, hoewel aan de kant van de overwinnaars, verloren ten gevolge van de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) hun overwicht op zee. Ze kregen wel veiligheid: garnizoenen in acht steden van de Zuidelijke Nederlanden als bescherming tegen Frankrijk.

<sup>12</sup> Opiliphilus (volksvriend). Gedicht is geplaatst als ingezonden *Vraage* op pagina 980 van de *Post van den Neder-Rhijn* (1786)

dam waar voor de zieke ds. Willem Peiffers. Dit wordt een leerzame periode voor Muntingh. Peiffers is een man met zeer uitgesproken meningen, die hij ook vanaf de kansel uitspreekt. In de eerste plaats in geestelijke kwesties, maar ook in politieke. Tegen de steeds openlijker optredende patriotten neemt hij het op voor Oranje; heeft zijn optreden Muntingh op ideeën gebracht?

In Amsterdam ontmoet Muntingh zijn latere vrouw, Elisabeth Agnes van Hecht. Op 13 december 1767 doet hij intrede in Ede.



Arnold Hendrik Koning(1860-1945): *Gezicht op de Driehoek en de Oude Kerk Ede, St. Museum Nunspeet (nr. 4531)*

De jaren '70 gaan zonder opmerkelijke gebeurtenissen voorbij, of het mocht de nieuwe psalmberijming van 1773 zijn. Deze werd overigens vooralsnog niet in Ede in gebruik genomen. Zo rustig als de jaren '70 verliepen, zo geheel anders verliepen de jaren '80.

Vooraf valt daarbij op de verschrikkelijke epidemie van de 'roode loop'<sup>13</sup> (dysenterie) in 1783 ten gevolge waarvan in Ede en de buurtschappen ongeveer 150 van de ongeveer 2.000 inwoners overlijden.

In de jaren daarna reageerde ds. Muntingh als felle Oranjeklant steeds openlijker op de steeds meer invloed krijgende Patriotten, in de volksmond *keezen* ge-

noemd. Hij was één van de weinigen die zich echt druk maakten; de meeste collega's waren of patriotsgezind of durfden hun mond niet open te doen ten gunste van de Prins van Oranje en zijn *stadhouderlijk stelsel*.

De predikanten die wel de moed hadden, schroomden niet om de preekstoel te gebruiken om te wijzen op de fouten van de tegenpartij, zoals mag blijken uit het volgende.

**Keezen** is de schimpnaam op het einde van de 18<sup>e</sup> eeuw door de aanhangers van de Stadhouder gegeven aan hun tegenstanders, de Patriotten.

De naam is misschien niet lang na het jaar 1780 opgekomen zonder dat men eigenlijk weet waar, hoe en waarom, maar natuurlijk is over het ontstaan van alles verondersteld.

Zo heeft men de oorsprong bij voorbeeld willen aanwijzen of in de voornaam, *Cornelis/Kees*, van de op de voorgrond getreden Patriot (Cornelis de Gijselaar, pensionaris van Dordrecht, of in het op een *keeshond*) (keeshond) gelijkend gezicht van een ander, met overtuigende aanduiding van die personen, maar tot hiertoe zonder aannemelijke getuigenissen of bewijzen of voor 't een of voor 't ander.

Zeker is, dat de voor *Kees* uitgescholden Patriotten, op spotprenten en in spotgedichten doorgaans als *keeshonden* worden weergegeven.

### De problemen in 1784 en 1785

In 1785 begint de *Post van den Neder-Rhijn*, een belangrijke spreekbuis van de patriotten, een campagne tegen Muntingh.

Het is gedaan met de rust in Ede! Hoe is dat gekomen?

### De POST van den NEDER-RHIJN<sup>14</sup>:

De *Post van den Neder-Rhijn* was een van de eerste opinieweekbladen in ons

<sup>13</sup> Zie artikel in De Zandloper van 2009 afl. 3: D. Kranen, *Een epidemie in Ede in 1783, De Rodeloop steekt de kop op*.

<sup>14</sup> Het meeste betr.effende Ede is te vinden in de *Bijlagen tot de Post* etc., XV stuk, (1786), 66 pagina's groot!

land. Tot ongeveer 1780 waren *pamfletten* de enige manier geweest om snel en actueel commentaar te leveren op politieke en andere gebeurtenissen.



*Titelblad van De Post (1781)*

Zo ging ook de strijd tussen de patriotten en de orangisten vanaf 1780 gepaard met een enorm aantal pamfletten van voor- en tegenstanders van Oranjestad en burgerlijke inspraak. Maar de burgers kregen ook de beschikking over een aantal tijdschriften om hun mening te verkondigen en, meer nog, de mening van anderen te lezen.

*De Post van den Neder-Rhijn* verscheen een of tweemaal per week, van 20 januari 1781 tot eind september 1787, en was op zeer veel plaatsen te koop of in ieder geval in te zien. Redacteur was Pieter 't Hoen (1744-1828).

In de vorm van brieven gericht aan 'Mijne heeren de Post!' waarop 'Mijnheer de Post' omstandig antwoord gaf, werden de gebeurtenissen rond stadhouder en patriotse strijders becommentarieerd en werden de burgers zelf aangezet tot actie.

Het blad was zeer succesvol, met een oplage van misschien wel 3.000 exemplaren. Het werd uitgegeven 'te Utrecht, door Gisbert Timon van Paddenburg en Zoon.

Maar terug naar onze ds. Muntingh en bijlage 15:

(Omdat de taal zo fraai en bloemrijk is, citeer ik een deel letterlijk uit die krant. In feite speelt deze krant de andere hoofdrol.)

Na een korte inleiding steekt de auteur, naar alle waarschijnlijk Pieter 't Hoen<sup>15</sup> zelf, van wal met een zin die je bijblijft:

**'Geen plaats is 'er mogelijk in de gansche Republiek daar grooter rustverstoorende gebeurtenissen plaats hebben gehad, en als nog hebben, dan in en onder den Ampte van Eede'<sup>16</sup>.**

11

*Dit nam reeds zijn aanvang op het einde van het jaar 1784 en het begin van 1785. Men riep hier en ginds dat de Stadhouder verdrukt wierd door de zoo genaamde Patriotten, dat deeze de Religie zогten te veranderen en onder anderen een nieuwen Catechismus dagten in te voeren zoo als men voor deezen met de Psalmen gedaan had'<sup>17</sup> en meer dergelijke beuzelarijen welke de domme boeren voor goede munt aannamen.*

<sup>15</sup> Ook schuilnaam van de hoofdredacteur van Het Parool, Frans Goedhart, tijdens de Bezetting.

<sup>16</sup> Dit Ampt bevat de volgende Kerspels of Dorpen Eede, Lunteren, Otterloo, anders genoemd Den Aanstoot, Bennekom en Venendaal voor zoo verre een gedeelte van dit Dorp op Geldersch ter ritoir ligt.

<sup>17</sup> Bedoeld wordt de nieuwe psalmberijming van 1773.

*Men begon van tijd tot tijd morringen en bewegingen te bespeuren en wist in 't eerst niet waar die vandaan kwamen of wie de eenvoudige landlieden gaande maakte; tot dat eindelijk de 8 Maart van het voorige jaar verscheen, zijnde dingsdag, en juist een dag dat 'er door ds. Muntingh moest gepredikt worden, wanneer zich alles nader ontwikkelde.*



*Pieter 't Hoen (1745-1828)*

*Onder de vergaderden in de Kerk te Eede verscheenen eenige Boeren met Oranje-strikken op de hoeden, het welk eenige waare Vaderlanders (Patriotten) geweldig hinderde en de Kerk deed verlaaten; maar den Prediker zoo veel te meer genoegen scheen te baaren, latende zich in de toepassing aldus uit: Wat is de reden, mijne geliefden dat onze dierbaare Prins zoo verdrukt en gehoond word? Wat is de oorzaak dat die geliefde Vorst aan zoo veel smaad en veragting moet bloot gesteld staan? Hebben niet 's Lands Hooge Magten den Jongen Vorst bij zijns Vaders overlijden in hunne bescherming genomen? Waarom verwerpt men thans alle die belanglooze en tot behoud van ons Vaderland strekkende aanbiedingen*

*van den Vorst? Waarom wil men het oor niet leenen aan alle de edelmoedige voorstellen van onzen beminden Prins? Of heeft zijne Hoogheid zich niet volkomen gerechtvaardigd van den laster die men hem zegt aan te wrijven? Neen mijne toehoorders! 't is niet anders als een ouden haat dien men tegens den Vorst voed en aankweekt.'*

*Men kan ligt begrijpen, Mijne Heeren! dat dit bij de eenvoudige Landlieden veel ingang moest hebben, het geen men ook zichtbaar bespeurde; waarom hij er dan ook, (het geen zijn gansch oproerig voornemen aan den dag lag) bijvoegde, van toch altoos met dankbaarheid te erkennen de diensten door de Oranje Vorsten aan ons Vaderland bewezen, DAT WIJ ALTOOS BEREIDWILLIG BEHOORDEN TE ZIJN OM VOOR DEN THANS VERDRUKTEN PRINS DE WAPENS AAN TE GORDEN!*

*Overeenkomstig dit vermaan verscheenen ook op den namiddag om 2 uren ruim 30 Boeren alle met Oranje strikken en gelaade snaphaanen (geweren) voorzien, in het Dorp, onder aanvoering van zeke-  
ren **Cornelis Everts**<sup>18</sup> knegt op de Does-  
borger Molen<sup>19</sup>.*

*Deeze opgezette en gaande gemaakte menigte trok het Dorp door, en schaarde zich tot tweemaal voor het huis van ds. Muntingh, en vervolgens voor dat van eenen zekeren Jan Rijnland of Rijnlander, door de wandeling genaamd de Oranje bakker, zijnde een extra groot vriend van H. Muntingh welke zich toen ook aan dat huis bevond en voor de deur kwam met een Oranje echart om zijn japon, ziende het Corps, op hunne wijze*

<sup>18</sup> Dezelfde welke in de expeditie naar Renswoude op den 7 Aug. daar aan volgende mede de voortogt had en rondsom des zelfs hoed met Oranje lint geboord had, Vivat Orange, doch ziende dat aldaar die expeditie een kwaden uitslag had, zich schielijk weg maakte, en deszelfs hoed voor een andere verwisselde.

<sup>19</sup> Doesborg is een buurtschap behorende onder het Kerspel van Eede



*manoevreeren, en waar in Domine zoo groot een vermaak schepte, dat hij aan zeker jongeling, Willem van Peursem genaamd vroeg: Wel van Peursem wat zegt ge 'er van? Mij dunkt Domine was deeze zijn antwoord, 't is niet goed, 't geeft maar aanleiding tot oproer! 'T KAN OOK GEEN KWAAD, hervatte Domine weder, ZOO MOET HET EERST GAAN! vervolgens begaf zich deeze menigte weder naar hunne huizen, maar kwam des avonds weder, om een ton bier te ledigen welke Domine hun geschonken had.*

*Dit was nu een schoon begin voor rust-verstoorders in het Dorp van Eede, en de daar onder hoorige buurten! Maar hoe nu het gemaakt met de omliggende Dorpen, alwaar alle de Predicanten anders dagten? Om dan hier in te slaagen, bediende men zich vooraf van zeker vrouwspersoon, genaamd Maria Simmerman, weduwe van Cornelis Aartsen: deeze zond men, voorzien van een certificaat<sup>20</sup>, het gansche Ampt van Eede en de Veluwe rond, met eene gansche kraam van Schotschriften<sup>21</sup>.*

<sup>20</sup> Dit certificaat of permissie was getekend door den Hr. Landdrost, gelijk gemeenlijk plaats heeft, moettende zoodanig iemand dat aan de Schouten in de Districten vertoonen, en verstrekt dus als eene permissie tot eene eerlijke bedelarij; en duurt dan niet langer dan 14 dagen of 3 en 4 weken, welken tijd altoos word uitgedrukt; en is een constant gebruik, maar dit vrouwspersoon bekam een onbepaalde permissie en wel, om met geestelijke boekjes rond te loopen!!!

<sup>21</sup> Als voorbeelden worden o.m. genoemd: *Oranjes Tortelduijfe kirrende in de eenzaamheid wegens het verval in Nederland, Gedrukt voor Oranje vrinden, die lust in het zingen vinden, De Oranje Nachtegaal, De met bangenetten en scherpe patroone gewaapende burgerwagt, of Gesprek tussen een burger en boer, over den 8 maart, de verjaardag van zyn D. hoogheit; Den laateren, dog spoedig opgekoomen antichrist, zig haastende tot den val, met een opdracht aan onzen zeer geliefden erfstadhouder Willem de Vyfde.*

Dan, zo gaat het verslag verder, gaan de oefenaars<sup>22</sup> aan den gang. Dat blijken te zijn Wouter Robbertse, bijgenaamd Koster, omdat zijn vader ooit koster in Lunteren was, en Jan van Bentum. Ook zij zetten teksten uit de Heidelbergse Catechismus en de Bijbel naar believen naar hun hand.

En helaas, *'de eenvoudige landlieden [waren] tegens alle die strikken niet bestand, en dit gift verspreidde zich ras, vooral door het Ampt van Eede'.*

Op donderdag 4 augustus 1785 werd er in Renswoude een bidstond gehouden. Ds. Muntingh beklom de preekstoel, misschien was het een ruil tussen de predikanten?

Muntingh preekte over Spreuken 28:2: *'Als een land opstandig is, krijgt het veel koningen, maar door mensen van inzicht en verstand blijft de orde lang duren.'* In zijn uitleg kwam hij terecht bij zijn stokpaardje dat er in het kort op neer komt dat een eenhoofdige regering is te verkiezen boven een republikeinse! In zijn gebed verheerlijkte hij de Stadhouder boven mate.

## Een voorbeeld van een ingezonden brief uit Ede in *De Post*

### Ingezonden stuk

*MIJNHEEREN DE POST!*

*Eilieve ik ben maar een boer in het Dorp Ede op de Veluwe, weet ge, daar al die Oproermakers woonen; en door al die moorddadige beweegingen is de schrik zodanig in mijn bloed geslagen, dat ik niets doe dan slaapen en droomen, en dan droom ik altijd van die Oproeren; in de laatstleden maand October droomde ik, dat een zeeker berugt TURKS Edelman, woonende op eene zeer aanzienlijke*

<sup>22</sup> Een oefenaar is een persoon, die oefeningen of godsdienstige bijeenkomsten leidt en daarin voorgeet.

*landhoeve, in de nabuurschap van Arnhem, aan een oproerigen boer 3 guldens vereerde, om dat hij tegen den waardigen Vaderlander, den Heer van Renswoude, het mes had getrokken; en aan 2 jongens, voor het dragen van Oranjelinten ieder één gulden; dat hij vervolgens alomme de boeren tracteerde en hunne oproerigheid prees, waar door hij de gemoederen wederom zodanig aan 't gisten maakte, dat daar op des nagts bij eenen braaven Patriot de glaazen wierden ingeslagen; --- dit maakte zodanig een gerugt, dat ik uit mijn droom en slaap opsprong. Ik ben Uw bestendige Lezer  
Ede op de Veluwe 1785, GELRUS<sup>23</sup>*

Er zijn verslagen van deze preek gemaakt door Reinier Kokkengen<sup>24</sup> en de chirurgijn Hendrik Bonnet. Kokkengen verbleef in Wageningen in die tijd, maar was zo nieuwsgierig naar ds. Muntingh, dat hij zich op de morgen van 4 augustus, voorzien van '2 aangepunte potlooden en het benodigde papier' onder het gehoor van ds. Muntingh begaf.

Ook Bonnet was uiteraard voorzien van 'een aangepunt potlood met het benodigde papier'.

De verslagen zijn bijgevoegd onder de bijlagen I & K. Het gebed is door Kokkengen bijgevoegd onder I. Voornamelijk op het slot van het gebed zal zich de ergeris gericht hebben, ik citeer:

*[...] verder smeeken wij u voor onzen geliefden Prins, den Erfstadhouder, Willem de Vde, zijne Koninklijke Gemalin, den jongen Erf-Prins, met de Vorstelijke Spruiten, Heere gij weet hoe deeze Vorst menigmaal een twistappel onder het Volk*

<sup>23</sup> Uit: *Bijlagen tot de Post van den Neder-Rhijn*, XI Stuk, pag.49, 1785. Er is in dit stuk sprake van de Oranje gezinde Landdrost van de Veluwe, Van Haersolte, Heer Van Rozendaal.

<sup>24</sup> Kokkengen, zo blijkt in de *Utrechtsche Courant* van 12 aug. 1785, is gouverneur van de zoons van de Heer van Renswoude.

*geweest is; Gij weet Heere, welke de redenen en oorzaken daar van zijn, gij weet of de oorzaak aan het Huis van Oranje te wijten zij, dan aan snoode wargeesten, [...] gij weet of er zulke roervinken, zulke blaasbalken onder het Volk zijn; och Heere doet er zo mede, is het dat onze Prins zoo mishandeld word, is het dat alle die boosheid een oordeel over het Land is, verslaat dan dien harigen schedel, herstel maar het Land in zijne ruste, op dat Neerland zich verblijden moge, Amen!"*

'Dien harigen schedel' is een citaat uit Psalm 68 vers 11: (oude berijming)

*'Gewis, hoe hoog de nood mag gaan, God zal Zijns vijands kop verslaan; Dien haar'gen schedel vellen.'*

Zowel Kokkengen als Bonnet verklaren dat ze bereid zijn, indien dat gewenst is, hun verklaringen onder ede te bevestigen.

Op zondag 7 augustus was Prinses Wilhelmina, de echtgenote van Willem V, jarig. Een mooie gelegenheid om trouw aan Oranje te tonen!

Tijdens de morgendienst in Ede bleek dat de meeste boeren en dorpelingen zich met oranje strikken hadden getooid. Overal hoorde je *Oranje boven!* roepen. 's Middags echter ging er een *'oproerige hoop'* van ruim 100 Edenaren, de meesten getooid met oranje strikken, - de mannen hadden hun strikken in hun zak, de vrouwen op hun borst -, op weg naar Renswoude. De leiding berustte weer bij **Cornelis Everts**, de knecht op de Doesburger molen, maar ook en vooral bij **Hendrik de Kleijer**, knecht van Evert Floor te Lunteren, in het verslag in '*De Post*' op pagina 9 '*de voornaamste belhamel*' genoemd.

In Renswoude wist men echter deze groep, weliswaar met enige moeite, te verdrijven. (zie daarvoor het verslag in de

Groninger Courant van 12 augustus 1785 verder op)

Op maandag bleek men in sommige kringen erg dorstig na de avonturen van de afgelopen zondag. Bakker Jan Rijnlander pakte uit en zond 16 vaten 'zwaar' bier rond door Ede en de buurtschappen. Bij hem thuis werden er ook nog eens 3 of 4 tonnen leeg gedronken.

*'Elk die lust had, kon daar komen drinken, mids met een Oranje strik voorzien, hangende aan zijn huis, als een generaale oproer standaard, een groote Oranje lap, waarop met witte letteren geschreven of geborduurd was Vivat Orange!'*

Er werd ook een Oranje Corps geformeerd. Na enige gerumoer, omdat ieder wel officier wilde worden, werden in herberg De Posthoorn de volgende mannen gekozen:

*Gerrit Dirk van de Kraats*, bijgenaamd de Keizer, kapitein;

*Hendrik, Gerrit, Peter en Steven van de Kraats*, luitenants;

*Peter Schuurman* en *Toon van de Kraats*, vaandrags;

*Cornelis Venendaal* en *Jan van de Kraats*, sergeants;



*Jan Pothuis*, hoboïst en *Teunis Masseling*, bekkenist.

N.B. De officieren moesten ieder 3 gulden betalen voor het gelag<sup>25</sup>.

De 'gemene' soldaten waren:

*Helmert Venendaal, Willem Vonk, Willem Venendaal, Evert Heiting, Jochem Klep, Gerrit van Galen, Gerrit Vuijst, Hendrik Peursen, Hannes Wijland, Jan Pas, Lange Hendrik, Gijsbert Stevens, 3 knechten van Dirk Brouwer, de knecht van Steven Teunissen, Jan Renting, Brand Maassen, Jan Bosman, 2 dienaren der Justitie, Aart en Evert Pauwen, Jan van Galen, Kees Klomp, Barent Schuurring, N. Schuurring* (een jongen uit het Fondatiehuis in Den Haag en neef van de Oranje Bakker), tamboer, *Jacob en Roelof van Raaij, Dirk Esser, Harmen Maris, Dirk Ysvogel, 2 zoons van Cornelia Veldhuizen, de knecht van Jan Klomp, Kees de Metselaar, 2 knechts van den Ambts practicus Martens, Jan van de Kraats van Ginkel, Sander Otterloo, Hendrik van Zoelen, Lodewijk Kriek, de knecht van Barend Pothuis, en Cornelis Lagerweij*.

Welgeteld 42 man (waarvan 1 muzikant), 7 officieren en onder-officieren en 2 muzikanten

Nu het Oranje Corps een feit was konden men in actie komen. Het werd een ware optocht door Ede van Posthoorn naar pastorie v.v.!

Het geroep van *Vivat Oranje!* en *De Patriotten naar de donder*<sup>26</sup>! was niet van de lucht. Tijdens de tocht werd er gestopt voor de woningen van vermoedelijke (echte) vaderlanders, want dat waren de Patriotten in eigen ogen, terwijl de bewoners 'onder de ijselijkste vloeken wierden uitgedaagd.'

Muntingh genoot van het gewoel. Tot laat in de avond ging het 'feest' door: het vaandel van het corps werd boven het hoofd van Muntingh gezwaaid onder het luidkeels roepen van 'Hoezee!'

In de verslagen van deze gebeurtenissen in de couranten wordt Muntingh voor het eerst **roervink** genoemd.

<sup>25</sup> Het geheel van de kosten van hetgeen door een gezelschap, die samen aanzitten om te eten of te drinken, in een herberg, kroeg, tapperij of soortgelijke inrichting gebruikt is.

<sup>26</sup> Het gebruik van het woord *donder* was niet gepast, er staat dan ook in de courant *D..d.r!*



*Trommelslager met fluit (18<sup>e</sup> eeuw)*

### Groninger Courant

16

's GRAVENHAGE den 12 Augustus [1785]. Van *Renswoude* heeft men [vernomen], dat aldaar, na dat 'er bevorens van eenige plaatzen in het nabuurig Gelderland het gerugt gehoord was, dat men op den Jaardag der Princesse<sup>27</sup> eens regt *Prinsjesdag* doen houden, zig werkelyk des namiddags in gemelde Dorp eene Oranjebende van meer dan honderd Man, met de gewoone leuzen op de hoeden, vertoonde; dog door de goede maatregelen, welken aldaar genoomen waaren, inzonderheid het in Wapenen brengen der Exerceerende Leden, konden zy niets kwaads uitrigten, en moesten onverrigter zaake terug keeren. Een van hen had egter de stoutheid, om het Mes te trekken, in de hoogte [te] springen, en onder het zwaaijen met zyn Hoed uit te schreeuwen: *Oranje bloeijen*, en *ji zult*

*vergaan*. Deze werd wel terstond door een Gerechts Dienaar en Bode gegreepen, dog door zyne makkers ontzet, die, zien- de dat 'er niets voor hun te verrigten was, eindelyk geheel terug weeken. Deze oproerige Oranje klanten schynen wel voornamenlyk te zyn aangeblazen door den befaamden Roervink, *Munting*, Predikant te Ede, die toen hy Donderdag te voren te *Renswoude* de Bedestond waarnam, zig daar zeer misdaadig heeft uitgelaten in het verheffen van eene Eenhoofdige Regeering boven eene Republikainsche, en meer andere spoorloosheden. Uit dit geval ziet men weder, wie de eigenlyke Oproermakers in den Lande zyn, en hoe nuttig de Wapening der brave Ingezeten en zy; terwyl men het Oranjehuis hartelyk beklaagt, dat het snoodste uitvaagsel des Volks zig beroemt, deszelfs uitsteekendste Vrienden te zyn!<sup>28</sup>

De hierboven vermelde gebeurtenissen, en het feit dat *Muntingh* zich bij die gelegenheid, zowel bij de keuze van zijn tekst als in zijn gebed, de heersende partijtschappen onder de ingezetenen van *Renswoude* heeft aangewakkerd en omdat dat in strijd is met de Placaten van de Staten van Utrecht, besluit de Schepenbank van *Renswoude* op 6 september met eenparige stemmen het volgende:

*'Dat tot bewaring van orde en rust Ds Vinman zal worden aangezegd dat de gemelde HENRICUS MUNTINGH, Predikant te Eede, nimmer meer te Renswoude enige predikbeurt, bij welke gelegenheid dan ook, te doen waarnemen, (was get.) J. van Ellinckhuysen, Secretaris.'*

De Kerkenraad van *Renswoude* tekent bezwaar aan tegen het besluit van de Schepenbank omdat zij beslist geen op- hitsende uitdrukkingen van hem gehoord

<sup>27</sup> Frederica Sophia Wilhelmina (Berlijn, 7 augustus 1751 – Paleis Het Loo, 9 juni 1820), prinses van Pruisen, was de echtgenote van stadhouder Willem V. Omdat 7 augustus in 1785 op zondag viel, werd het feest op 4 augustus gevierd.

<sup>28</sup> Groninger Courant No. 65, (16.8.1785).



hebben, en dat zij hem juist zeer gaarne op hun preekstoel zien.

De Kerkenraad voelt zich bovendien door dit besluit beknot in haar vrijheid zelf te beslissen in deze aangelegenheden en laat dat duidelijk merken.<sup>29</sup>

### Verdediging door Edese ouderlingen

In de 's Gravenhaagsche Courant van 29 augustus plaatsen een aantal met naam genoemde ouderlingen, namelijk Hendrik Kok, Steven Teunissen, Willem Jakopsen te Maanen, Gijsbert Hendrijcksen te Veldhuizen, Cornelis Franken uit de buurt Wekerom en Jan Petersen, oud-ouderling te Doesburg, voor zich zelf en namens alle lidmaten, een verklaring die op het volgende neerkomt:

1. Onze predikant ds. H. Muntingh heeft niet de minste aanleiding tot oproer gegeven,
2. Ook de wijd en zijd verspreide leugens dat zijn prediking in Renswoude oproep tot oproer en dat hij een pleidooi gehouden zou hebben voor een éénhoofdige boven een republikeinse regering, berust op onwaarheid,
3. Wij betreuren de lasterlijke berichtgeving over *'onze predikant, die zich met niets anders, dan met zijn predik-  
amt bemoeit'*.

De al eerder genoemde heren Kokkengen en Bonnet zijn door deze beweringen in feite in een kwaad daglicht gesteld. Ze besluiten het er niet bij te laten zitten. Vermoedelijk hebben ze via via gehoord dat de bewuste ouderlingen wel een beetje geschrokken waren van de tekst in de 's Gravenhaagsche Courant. Hadden ze daarom hun handtekening gezet?

Hoe dan ook, de genoemde heren dienen een klacht in bij Schout E.J. Ammon.

Op 14 september vindt de ondervraging van de zes ouderlingen plaats door de schout van Ede plaats. Wat opvalt is dat de heren niet precies weten hoe oud ze zijn. Hendrik Kok geeft aan *'in of nabij de 80 jaaren oud te weezen'*. De anderen verklaren navenant. (vraag 1)

Op de 2<sup>e</sup> vraag of ze de tekst zoals die in de courant is geplaatst van te voren hebben gezien wordt geantwoord dat deze afwijkt van het stuk dat ze getekend hebben. Degenen die hen opriepen hun naam onder het bewuste stuk te plaatsen blijken bakker Rijnlander en Roetert Jansen, de knecht van getuige Hendrik Kok te zijn geweest. (vraag 7)

Het ergste echter is dat geen van de ondertekenaars in Renswoude onder het gehoor van Muntingh is geweest! (vraag 8) en dat er geen gemeenteleden hen hebben aangespoord tot het ondertekenen van het stuk in de krant. (vragen 10 en 11)

Al met al hebben ze mijns inziens met hun ontwijkende antwoorden hun predikant met deze actie een slechte dienst bewezen.

### Het jaar 1787

Inmiddels zijn er twee jaar verstreken, het stof van de beroering van augustus en september 1785 is neergedwarreld, alles lijkt rustig in Ede en landelijk zijn er ernstiger zaken die de aandacht vragen. Uit het volgende blijkt hoe spannend de gebeurtenissen in die maanden waren. Het kwam zelfs tot een ingrijpen door de koning van Pruisen in september 1787. Dat ingrijpen gaf de stadhouder nog een paar jaar respijt tot hij zich in 1795 definitief gewonnen moest geven aan de Fransen. De belangrijkste kopstukken van de Patriotten verlieten in 1787, na de komst van de Pruisen, het land, de meesten gingen naar Frankrijk. Pas in 1795 konden ze weer terugkomen.

<sup>29</sup> Groninger Courant No. 75, van 20.9.1785

## Prinses Wilhelmina

Prinses Wilhelmina was een dochter van prins August Willem van Pruisen en hertogin Louise Amalia van Brunswijk-Wolfenbüttel. Op 4 oktober 1767 trouwde de toen 16-jarige prinses in Berlijn met de 20-jarige Willem V.

Prinses Wilhelmina was doortastender dan haar man. Haar invloed op het beleid was dan ook merkbaar. Willem V raakte steeds meer in moeilijkheden vanwege het verkalkte stadhoudelijk bestel, dat was gebaseerd op vriendjespolitiek.

Haar broer, Frederik de Grote bood aan door middel van zijn gezant te bemiddelen. Van diverse kanten werd vervolgens gesuggereerd dat de koppige Willem V privileges zou moeten afstaan en dat de prinses meer invloed zou moeten krijgen en dat zij met de patriotten in overleg zou moeten treden.

De prins volhardde echter in zijn starheid. In **september 1785** werd Willem V gedwongen Den Haag te verlaten, toen daar rellen waren ontstaan. De stadhouder was ten einde raad en dreigde al zijn functies op te geven. Blijkbaar wist Wilhelmina hem te overreden vol te houden. Wilhelmina reisde met haar kinderen per boot naar Friesland om op tijd aanwezig te zijn bij de viering van het 200-jarig bestaan van de Hogeschool van Franeker, maar ook om steun te zoeken bij de Friese adel en gedeputeerden, die inmiddels ook konden constateren dat de zaak uit de hand dreigde te lopen. De stadhouder kwam twee weken later in Friesland aan. Na een bezoek aan Groningen betrok de stadhouderlijke familie Het Loo bij Apeldoorn, maar ze verhuisde in november 1786 naar Nijmegen. (Veilig dicht bij de grens met Pruisen!)

Onmiddellijk versterkte zij het contact met haar broer, Frederik Willem, die in augustus van dat jaar koning van Pruisen was geworden.

## Een hartenkreet

Een voorbeeld van een stukje tekst – het drama spat er af – uit ‘de Post’. Zulke stukjes waren regelmatig te lezen in de patriotische kranten.

Het water is tot *aan*, ja bijna tot BOVEN de Lippen geklommen. Die zich niet aangordt, die niet werkzaam is of wordt, om op alle *mogelijke* wijzen het kwaad te stuiten, maakt zich schuldig aan LANDVERRAAD.

WAPENT u dan, waardste Landgenoten, WAPENT u, om, in opzien naar de hulp van den ALMAGTIGEN, het geweld te beteugelen! HIJ, die van den MAN des BLOEDS en des GEWELDS een grouwel heeft; HIJ, die het gekerm der elendigen hoort; HIJ, die zijn oor wendt naar de smeeingen der verdrukten; HIJ zal UWE HULPE zijn, HIJ zal het LAND, het VOLK en de VRIJHEID redden, indien Gij naar zijne in deze tijden zo dikwerf zichtbaar betoonde VOORZIENIGHEID hoort, en de zelve opvolgt in het gebruiken van die *Middelen*, welken ter redding geschikt zijn, en ter handen genomen kunnen worden. GOD WERKT DOOR MIDDELEN. De GEWAPENDE ARM van den zich geoeffent hebbende BURGER, van dien BURGER, die zijne WAARDE en zijne RECHTEN KENT, die uit zuivere beginzelen van ware VADERLANDS-LIEFDE werkzaam is; die GEVOELT, wat het zeggen wil voor zijne TEDERBEMINDE EN HEM WEDERMINNENDE EGAE en KROOST, voor zijne VRIJHEID en BEZITTINGEN ten strijde te trekken, is niet minder ontzaggelijk, dan die van den Bezoldeling!

DE POST, pag.1051, juli 1787, fragment.

## De aanhouding bij Goejanverwellesluis

Op een bijeenkomst in Amersfoort op vrijdag **22 juni 1787** had Wilhelmina voorgesteld dat haar aanwezigheid in Den Haag de minderheid in de Staten van Holland ertoe zou kunnen brengen hun moed bijeen te rapen en de prins opdracht te geven tot *herstel van de orde in de provincie*. De stadhouder wilde er in eerste instantie niets van weten, maar na consultatie en actie van de Oranjegezinde Gijsbert Karel van Hogendorp, stemde

hij toe. Op **28 juni 1787** vertrok de prinses om 5.30 uur van Nijmegen naar Den Haag, misschien als provocatie, maar naar haar eigen zeggen om aan de heersende onenigheid een einde te maken. De prinses werd 's middags om half vier bij Bonrepas aan de Vlist door enkele leden van het Goudse vrijkorps aangehouden, een gebeurtenis die bekend staat als 'de aanhouding bij de Goejanverwellesluis'.

Vrijkorpsen in de beschreven jaren werden ook wel 'genootschappen van de wapenhandel' genoemd. Ze kunnen gezien worden als schuttersverenigingen met een groot sociëits gehalte.

Het idee sloeg in 1783 geweldig aan en zouden de vrijkorpsen uitgroeien tot een belangrijke machtsfactor. De pensionaris van Dordrecht Cornelis de Gijselaar nam ook hier het voortouw door al in januari 1783 een genootschap voor de wapenhandel in het leven te roepen. In de loop van 1783 werden, meestal onder leiding van de regenten, in meer dan 20 plaatsen vrijkorpsen opgericht of vormden de vermolmden schutterijen om tot patriottische burgerkorpsen.

Toen het er werkelijk op aankwam, zoals in 1787 tijdens de Pruisische inval kwam er al snel een einde aan het glorieuze geparadeer.

De inzittenden van twee koetsen en een sjees werden opgebracht naar Hekendorp, waar zich het hoofdkwartier van het vrijkorps bevond.

De rest van de dag bracht de prinses door op de boerderij van een zekere Arie Leeuwenhoek, aanvankelijk zittend op een stapel kazen; buiten stonden wachten, binnen iemand met een ontblote sabel. Vrijkorps officier De Lange vroeg ondertussen toestemming aan de Staten van Holland of de prinses wel verder mocht reizen. Toen de Staten van Holland weigerden, omdat ze de rust in gevaar zou kunnen brengen, kreeg ze de gelegenheid terug te keren naar Schoonhoven.

Toen er twee dagen later nog geen toestemming was, besloot ze terug te keren naar Nijmegen. Zij moedigde vervolgens haar broer aan militair in te grijpen.

Deze eiste excuses van de Staten maar daar werd niet op gereageerd. Daarop volgden twee ultimatum, het eerste op **6 augustus** en het tweede op **10 september**. Ook daar reageerde het gewest Holland niet op.



*Pruisische huzaar verdrijft hanen (Fransen) en keezen (patriotten) in 1787*

Drie dagen later kwam dan de Pruisische bezetting. Op zondag **23 september** was het prinselijk paar weer terug in Den Haag, waarbij de prinses het niet had kunnen laten door Gouda te trekken.

Aan het einde van het jaar eiste zij de vervanging van een groot aantal regenten. Enkele Pruisische generaals hielden veel meer naar de kant van de Patriotten en spraken met minachting over de prins.

### **Ds. Muntingh opnieuw in actie**

De hierboven beschreven gebeurtenissen zullen ds. Muntingh hebben aangespoord nogmaals een actie op te zetten ter ondersteuning van het stadhoudelijk gezag.

Hij besluit een verzoekschrift op te stellen en dat door zoveel mogelijk inwoners/lidmaten te laten ondertekenen en

het vervolgens aan het hoogste gezag van Gelderland aan te bieden.

Muntingh moet hebben gedacht *nu of nooit!* En de wind waaide nu toch anders dan een paar jaar geleden!

Bij een brief van Landdrost W. van Haersolte van 27 september 1787, gericht aan de Staten van Gelderland, wordt het rekest in kwestie gevoegd.

Verder schrijft hij dat behalve de overtreding van de **Publicatie van het Land van 11 mei 1786** en de door ds. Muntingh opgestelde publicatie welke hij vanaf de preekstoel heeft voorgelezen, ook op sommige plaatsen uit naam van de Staten van Gelderland de ingezetenen tot ondertekening zijn uitgenodigd en daardoor tot ongeoorloofde daden gebracht.

De tekst in de hierboven genoemde Publicatie komt in het kort neer op het volgende stukje tekst, dat te vinden is op pagina 10 van deze publicatie:

*‘Dat Wy wel expresselijk verbieden, zoo in de Steeden als ten platten Lande, het rond loopen met Requesten, om dezelve ter ondertekening aan te bieden, of het leggen van dezelve ten dien einde in herbergen of op andere plaatzen, en zulks zonder onderscheid waar toe zoodane Requesten mogten gericht zyn.’*

### **Korte en bondige inhoud van het verzoekschrift aan de Staten van Gelre en Zutphen van ds. Muntingh**

*‘Ondergetekenden, allen ingezetenen van de Provincie Gelderland<sup>30</sup>, wenden zich met verschuldigde eerbied tot de Staten van Gelre en Zutphen, met het volgende:*

*Wij roepen u op onze dankbaarheid over te brengen aan de Prins van Oranje,*

*Nederlands geliefde Erfstadhouder, telg uit een illuster voorgeslacht.*

*Met goed en bloed hebben de Oranjes zich voor ons volk verdienstelijk gemaakt etc.*

*Wij roepen u op onversaagd voort te gaan op de ingeslagen weg en de wijze-lijk genomen maatregelen krachtdadig uit te voeren ter handhaving van Zijne Hoogheid in dit gemenebest en te bevorderen dat de beperkingen die Zijne Hoogheid door sommige van de overige bondgenoten zijn opgelegd, spoedig worden weggenomen.’*

Was getekend,

H. Muntingh, pred. te Ede [Henricus, geb. 13-6-1742 te Niezijl]

Daniel van Hecht Muntingh [zoon geb. te Ede eind 1770]

E.A. van Hecht [Elisabeth Agnis, echtgenote]  
J.A. Muntingh [Jacoba Aleijda, geb. te Ede 1773]

A.E. Muntingh [Alida Elisabeth, geb. te Ede 1776]

G.V. Rennes, W. Pothove, A. van Rennes  
Zweer Hermsen, Evertje Lubberts, Jan van Daelen, P.R. Merritjen Robbers, Aart Paulussen, Metje Cornelis Brunus Reek, Grietie Albers, Eevert Paulussen, Gerrit Jan Wieggers, Dirkje Sanders, D.W. Gussinklo, H. den Eijlander,  
etc.<sup>31</sup>

### **En het verslag van de schout van Ede**

Onder ede verklaart de Scholtis van het Ambt Ede op verzoek van de Landdrost van de Veluwe, W. Baron van Haersolte:

- a. Dat ik bij *geruchte* (!) heb vernomen dat ds. **Muntingh**, predikant alhier, afgelopen zondag 5 augustus na de predikatie vanaf de preekstoel de tekst van een verzoekschrift (rekest) heeft voorgelezen met de mededeling

<sup>30</sup> In feite alleen van Ede!

<sup>31</sup> In de documentatie van het Gemeentearchief kunt u de volledige lijsten met ondertekenaars vinden.



dat het op maandagmorgen ter onder-tekening zou liggen bij **Zeddeman** in de Posthoorn. Op die bewuste maandagmorgen heb ik mij naar de Posthoorn begeven;

- b. Daar aangekomen heb ik verzocht om een gesprek met ds. Muntingh;
- c. Hij ontving mij in een aparte kamer terwijl tegelijkertijd de heer **Eijtelwein** die op Huis Kernhem woont binnenkwam;
- d. Ik heb de predikant voorgehouden dat ik had vernomen dat hij daags te voren een verzoekschrift vanaf de preekstoel had voorgelezen en dat deze op maandagmorgen ter tekening zou liggen bij Zeddeman en vervolgens in de Buurten, terwijl zowel mannen, vrouwen als kinderen boven de 10 jaar dringend verzocht werden hun naam onder het epistel te plaatsen;
- e. De predikant antwoordde dat dat juist was, waarop ik verzocht het stuk te mogen lezen;
- f. Ds. Muntingh haalde het stuk uit een ander vertrek, waar zijn zoon toezicht hield op het ondertekenen, en reikte mij het aan, waarop ik het in aanwezigheid van de heer Eijtelwein heb gelezen;
- g. Ik vroeg aan ds. Muntingh hoe hij aan het stuk kwam, waarop hij antwoordde het ontvangen te hebben bij een brief van de Heer van Roozendaal, waarop hij die brief toonde, waarbij hij nog toevoegde dat ik het handschrift en de ondertekening van de heer Torck wel zou herkennen;
- h. Na enige woordenwisseling heb ik aan de dominee gevraagd of hij op de hoogte was van het Plakaat van 11 mei 1786 waarin uitdrukkelijk verboden wordt rond te gaan met rekes-ten, e.d. waartoe ze ook mogen oproepen, en ze ter tekening te leggen in herbergen of elders. Ik heb hem de

tekst van het Placaat gegeven waarop hij het hardop voorlas;

- i. Vervolgens bracht ik hem onder het oog dat ik, hoewel ik persoonlijk geen bezwaar heb tegen genoemd Plakaat, door mijn eed bij het aanvaarden van mijn ambt verplicht ben de uitgevaardigde Plakaten uit te voeren en te zorgen voor het nakomen ervan. De heer Eijtelwein meende dan ook dat het voorlezen van het stuk problemen zou opleveren;
- j. De predikant, gewezen op zijn met het Plakaat in strijd zijnde acties, baseerde zich op de brief van de Heer van Rozendaal, die als lid van de regering, hem hieruit zou moeten red- den.

Ede, 8 augustus 1787

E.J.Ammon, Scholtis

Voor de zekerheid laat Ammon zijn weergave van de gebeurtenissen nalezen door de heer Jan Frans Eijtelwein. Deze kon met de hand op zijn hart verklaren dat zijn weergave van de gebeurtenissen juist is.

In aanwezigheid van de gerechtsdienaren L.& J. van Veldhuijsen, worden vervolgens een aantal getuigen en direct betrokkenen ondervraagd.

**Op 10-8-1787, worden Zweer Coops en Gerrit Jansen, diakenen te Ede, en Dirk en Sander Folmer, ondervraagd.**

In hun verklaringen houden ze zich ten dele van den domme of vertellen wat iedereen al weet.

**Ondervraging van Hendrik van de Craats op 15-8-1787**

Op zondag de 5<sup>e</sup> bracht Arend Deelen mij mondeling het verzoek van ds. Muntingh over om bij hem te komen. Ik ben dezelfde dag nog naar hem toe gegaan. Hij gaf mij een Rekest en vervolgens las hij een brief voor die hij van de Heer van Roo-

zendaal had ontvangen. Er stond o.m. in die brief dat mij verzocht werd er als zetter voor te zorgen dat het onderhavige Rekest in Harskamp en Otterlo zou worden getekend. Ik nam daarop de twee Rekesten mee.

Daarop heb ik in Harskamp op de 6<sup>e</sup> 's avonds bij herbergier Cornelis van Heerikhuijsen en dinsdagmorgen bij herbergier Evert Janssen Mulder te Otterlo laten tekenen.

Als zetter heb ik de bodes Willem Lammers te Harskamp en Gerrit Janssen te Otterlo schriftelijk, uit naam van de Staten van Gelderland, opdracht gegeven iedereen uit te nodigen het Rekest te komen tekenen.

### **15-8-1787 verklaren de bodes Willem Lammers en Gerrit Janssen:**

Getuigen hebben inderdaad van zetter Hendrik van de Craats opdracht gekregen de mensen in Harskamp en Otterlo op te roepen het Rekest te komen tekenen.

Ze vragen zich of het normaal is dat zeters opdrachten krijgen van de schout.

Gerrit Jansen heeft van de vrouw van Tijs Mulder een briefje gekregen de mensen te ontbieden om op dinsdagmorgen bij Evert Janssen Mulder het Rekest te komen tekenen; de tekst van het briefje luidde: *'Monsieur Gerrit Jansen moet booyen<sup>32</sup> door orders van de Edele Mogende Heeren Staten van Gelderland te versoeken om te tekenen op een brief door de uytgevers die eerst door ieder gelesen kan worden'*

Gerrit heeft conform dit briefje de boding gedaan; hij heeft zijn dochter, *'omdat ze beter lopen kan dan hij'* de boding laten doen'.

### **16-8-1787 antwoorden Evert Floor (1) en Wouter Robbertsen (2) als volgt:**

(1) De rekesten zijn door enkele mensen in Lunteren getekend, van de Buurten

weet hij niets;(2) In Lunteren zijn ze getekend, van de Buurten weet hij dat er in de Flierterbuurt is getekend;

(1) Getuige weet niet wanneer er getekend is, wel dat er enkelen bij hem thuis hebben getekend; (2) Bij hem thuis zijn er 7-8 handtekeningen gezet en ook bij Floor nog een aantal, dat is meestal op maandag gebeurd;

(1) Weet wel van mannen maar niet van vrouwen en of kinderen of ze getekend hebben; (2) Zowel mannen, vrouwen als kinderen boven de 10 jaar hebben getekend;

Ede 10 augustus 1787

Hoogwelgeboren Gestrenge Heer,

Door mijn onpasselijkheid en afwezigheid heb ik bijgaande documenten niet eerder kunnen versturen.

De bijgevoegde Rekesten zijn mij van tijd tot tijd namens ds. Muntingh ter hand gesteld.

Het ongetekende stuk werd mij door een boer, Aart Evert genaamd, bezorgd met de mededeling dat hij het op verzoek van ds. Muntingh had opgehaald bij Aart Schoonderbeek in Gelders Veenendaal, en dat men aan ondertekening niet was toegekomen.

Het Rekest waarvan de eerste ondertekenaar Teunis van Beek is, is afkomstig uit Bennekom, terwijl het andere van Ede en de Buurtschap Veldhuizen afkomstig is.

Hoewel ds. Muntingh beloofd heeft de originele Rekesten met de ondertekening aan mij te overhandigen, heb ik echter alleen de bijgaande ontvangen. Lunteren, Harskamp en Otterlo ontbreken dus.

Ik heb echter reden om te denken dat de ondertekening ook daar plaats moet hebben gevonden.

Ds. Muntingh vertelde mij afgelopen maandag toen ik hem in De Posthoorn ontmoette, dat hij 'moeite en kosten' met het overschrijven ervan had. Hij las mij

<sup>32</sup> *Booyen*, bodewerk verrichten, meer in de betekenis van ontbieden dan van uitnodigen.

ook de brief voor van de Heer van Rozendaal waarin hij verzocht ook een Rekest neer te leggen in Lunteren bij **Evert Floor** en **Wouter Robbertsen** of **Wouter Coster** en in Harskamp bij **Hendrik van de Craats**, de zetter<sup>33</sup> van Harskamp en Otterlo.

Uit bijgaande briefjes van Van de Craats blijkt hoever men is gegaan door de mensen daar te ontbieden om ze maar te laten tekenen. Van de Craats heeft zelfs Gerrit Janssen, **boijer** onder Otterlo, opdracht gegeven 'uit naam van de Staten' de mensen tot ondertekening aan te sporen! In afwachting van uw nadere berichten teken ik,  
E.J. Ammon

### **Ds. Muntingh in de Notulen van de kerkenraad**

De notulen van de kerkenraad<sup>34</sup> geven over het algemeen, naast de jaarlijkse wisseling van de samenstelling van de kerkenraad t.t.v. Hemelvaartsdag, slechts een enkele keer extra informatie. Bijvoorbeeld in 1783 (sterfte epidemie rode loop) maar ook in 1787 en 1788 n.a.v. de acties van ds. Muntingh. Normaal schreef de predikant de notulen, maar het verslag van de classis over de zaak Muntingh is van een andere hand.

De Classis heeft ruim de tijd genomen door van 24-27 april 1787 over Muntingh te spreken. Besloten wordt de volgende heren opdracht te geven om uiterlijk na veertien dagen rapport uit te brengen aan de kerkenraad: namens schout Ammon B. ten Berkel en G.D. van de Craats, de ouderlingen Willem Schuurman en Gijs-

bert Hendriksen, en de diakenen Simon Coops en H. Mulder.

Dan volgt weer in het handschrift van ds. Muntingh:

*‘Nadat bovengenoemde beschuldigingen van falsiteyten tegen den Predikant H. Muntingh, welke alleen gegront waren op het befaamde lasterschrift, daar zo veel brave vrienden van het Huys Orange en van de oude Constitutie in gehooft worden, De Post van de Neder-Rhijn en wel hier in 't bijzonder de bijlagen No.15 van de Kerkenraadt onderzocht en bezijden de waarheyt gevonden zijn, is op de eerstkomende classis in die zaak tot volkomen justificatie van ds. H. Muntingh, bovengemeldt, de volgende Sententie en Resolutie (uitspraak) gevallen, luydende aldus.’*

En dan volgt een ‘Extract (uittreksel) uyt de Acta Classis Superior Veluvia’ d.d. 11 april 1788 waarin wordt bevonden: *‘dat zij de gementioneerde (genoemde) aantijgingen van falsiteyten etc. ten aanzien van hun Predikant gedeclameert (ingediend) geheel ongegront en bezijden de waarheyt gevonden hebben en tegen haar Predikant nog ten opzigt van Leer of Leven geen de minste klagten hadden in te brengen.’* En even verder: *‘dat ds. Muntingh van allen blaam en laster hem daar bij aangewreven, volkomen gejustificeert (gerechtvaardigd) is.’*

### **Conclusie**

Hendrik Muntingh heeft over de hoofden van de eenvoudige Edese bevolking heen zijn spel gespeeld en de landelijke pers van de Patriotten gehaald. Hij was niet de enige, ook zijn collega's Vinman in Renswoude en Hofstede in Rotterdam, de laatste vooral in de vorm van pamfletten, hebben de Patriotten danig dwarsgezeten. Muntingh heeft er meestal van genoten denk ik, behalve toen er halve of hele onwaarheden over hem werden gepubliceerd. Hij zal toen beseft hebben dat hij

<sup>33</sup> Persoon die samen met den korenmeter met het meten van het graan was belast en wiens taak er in bestond de korenmaat recht te zetten en recht te houden;

<sup>34</sup> Archief N.H. Gemeente Ede, toegang 115, inv. nr. 5

zonder het te vermoeden een slangenkuil had geopend. De verbale- en schriftelijke strijd was nu eenmaal genadeloos.

Voor ons is het niet te begrijpen dat hij niet kon of wilde zien dat er een andere tijd aankwam en door dik en dun achter de stadhouder in de persoon van Willem V bleef staan. Mogelijk de vrees voor de achterliggende ideeën van de Verlichting?

### Hoe het verder ging met ds. Muntingh

In het voorjaar van 1790 verliet Muntingh na 22 jaar Ede om intrede te doen in Sloten. Sloten was in die tijd groter en belangrijker dan Ede en bovendien Patriots! Kerkelijk was Sloten echter rechtzinnig en dat zal Muntingh wel hebben aangesproken. Maar na de komst van de Fransen in 1795 probeerde hij in een rustiger omgeving te komen. Die vindt hij in 1797 in Marrum, nog verder noordelijk in Friesland. Na dertien jaar predikantschap overlijdt hij aldaar op 8 december 1810 op de leeftijd van 68 jaar.

### Bronnen

- A.G. van Bruggen, *In gedachtenis, Portretten van predikanten van de Hervormde Gemeente Ede van 1580-2004*, Ede, 2004, pag. 65-67 (Henricus Muntingh).
- A.G. van Bruggen, *Let op hun wegen*, Ede, 1994, pag. 47-74 (Muntingh).
- Wikipedia m.b.t. gegevens Wilhelmina van Pruisen, Louis van Brunswijk en Stadhouderlijk stelsel en vrijkorpsen.
- Bijlagen tot de Post van den Neder-Rhijn door de Schrijvers van het meergemelde Weekblad, XV stuk, Utrecht by G.T. van Paddenburg en Zoon, Boekverkoopers, 1786.
- [www.kb.nl/stcn/webexpo/post.html](http://www.kb.nl/stcn/webexpo/post.html) betreffende de Post van den Neder-Rhijn. ■

*Historisch Museum Ede, Museumplein 7, 6711 NA Ede, 0318-619554; open dinsdag t/m zaterdag 13:30 - 17:00 uur, zondag 13:30 tot 16:00 uur.*

## HISTORISCH MUSEUM EDE

*Ben Hilgers, directeur*

Van 8 september tot en met 24 februari is de tentoonstelling *600 jaar Kernhem* te zien, die zoals de titel al doet vermoeden gaat over de rijke historie van Landgoed en Huis Kernhem. Ook zijn er veel unieke schilderijen en documenten verzameld, die nog nooit eerder in deze samenstelling aan publiek is getoond. Naast de tentoonstelling worden er ook allerlei andere evenementen georganiseerd vooral in de maand september.

Zo is er op 9 september een *koffieconcert* in Huis Kernhem en zal daar muziek gespeeld worden van een vroegere bewoner, namelijk Unico Wilhelm van Wasenaer-Obdam.

Van 1 tot 16 september is er een speciale *kunstenstoonstelling* met als thema Kernhem 600 jaar. De Gazenbeek Stichting vertelt het verhaal van de Witte Juffer en ook het Gilde Ede verzorgt rondleidingen. Meer informatie vind u in de speciale folder die o.a. in het museum is af te halen.

Tot 7 oktober is ook nog de minitentoonstelling *Tinnen soldaten vallen aan* te zien; een prachtige collectie die in bruikleen is van het Nationaal Tinnenfigurenmuseum en die is samengesteld naar aanleiding van het provinciaal evenementen initiatief *Geleerd in Gelderland*.

De audiotour in ons museum is goed ontvangen, en net voor de vakantie konden we ook de *kinder-doe-activiteiten modules* plaatsen. Dat is een archeologische *zandbak* waar kinderen twee opdrachten kunnen uitvoeren. Ook zijn er twee foto opdrachtkoffers op de eerste etage. Als laatste element zullen de teksten grondig worden aangepakt en in vormgeving aangepast worden aan de huidige manier van presenteren. ■



# Een stukje onbekende geschiedenis: het Joodse Werkkamp Schuttershof in Ede

Jan Kijlstra

E nige tijd geleden is in Ede, op de Paasberg, een Joods Monument onthuld. Daarop staan de namen van een vijftigtal Joodse mensen, die korte of langere tijd tot de Edese gemeenschap hebben behoord, maar in de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen.

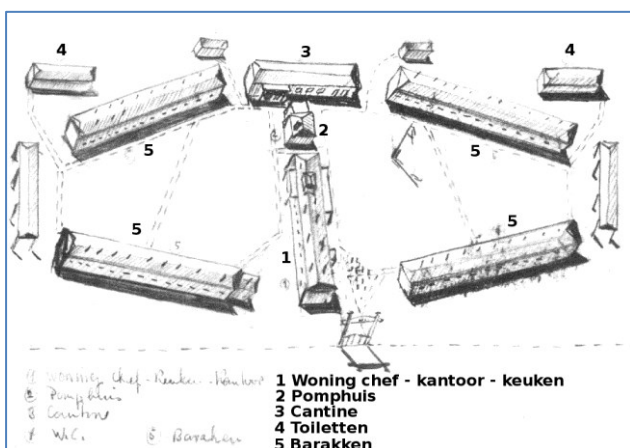
Die lijst met namen is niet compleet. Er ontbreken namen die wél bekend zijn, o.a. uit de literatuur over de geschiedenis van Ede in de Tweede Wereldoorlog. Er ontbreekt ook een onbekend aantal na-

en Gelders-Veenendaal het werkkamp Schuttershof.

Vanuit deze werkkampen werden de bewoners naar Westerbork gebracht, waar zij vaak weer met vrouw en kinderen verenigd werden. Slechts voor korte tijd, want Westerbork, het is bekend, was een *Durchgangslager*, een tussenstation op weg naar de dood.

Over wie er in welk werkkamp was ondergebracht werd zorgvuldig administratie gevoerd. Al was het maar door de

Heidemaatschappij, want die werd de werkgever van de mensen in de werkkampen. En die had belang bij goede administratie, als basis voor de facturen die naar het Ministerie van Sociale Zaken verstuurd werden. Eigenlijk was het dwangarbeid, en de periode vormt een zwarte bladzijde in de geschiedenis van de Heidemaatschappij. Helaas zijn de archieven van de Heidemaatschappij, zeker op dit “ongemakkelijke” onderwerp, nooit goed ontsloten en onderzocht.



men van mensen die, meestal als onderduiker, in de gemeente Ede hebben gewoond, maar van wie ons niets bekend is.

De Duitsers hadden, in het kader van hun antisemitische beleid, in 1942 besloten dat Joodse mannen hun gezinnen moesten verlaten. Zij werden ondergebracht in bestaande werkkampen voor werklozen die daartoe ontruimd werden, en in speciaal gebouwde nieuwe werkkampen. Ook in de gemeente Ede kwamen twee van deze kampen: bij de Bruinhorst in Edeveen, en aan de Schuttersteeg tussen Ede

De Rijksdienst voor de Werkverruiming, als onderdeel van het Ministerie voor Sociale Zaken, was de beheerder van de werkkampen. Ook deze dienst administreerde natuurlijk, o.a. wie naar welk werkkamp gestuurd werd. Het archief van de Rijksdienst is op 3 maart 1945, als gevolg van een bombardement op Den Haag, volledig verloren gegaan.

De gemeentes hadden, behoudens het verlenen van bouwvergunningen, vrijwel

geen bemoeienis met de werkkampen, ook niet betreffende de registratie van de bewoners.

Daarom weten we niet welke tijdelijke bewoners van de Gemeente Ede, via de Edese werkkampen, omgekomen zijn. Maar zoals altijd: ook hier bevestigt de uitzondering de regel.

Bij een onderzoekje naar de geschiedenis van het werkkamp Schuttershof als Joods Werkkamp kwam ik in contact met een neef van Werner Löwenhardt. Deze Werner Löwenhardt kon goed tekenen, en heeft daar in WO II zijn leven aan te danken gehad. Het gezin waarvan hij deel uitmaakte, was uit Duitsland naar familie in Enschede gevlucht. In augustus 1942 ontving Werner Löwenhardt een aangetekend schrijven, afkomstig van het Rijksarbeidsbureau van het Ministerie van Sociale Zaken, waarin stond dat hij was ingedeeld bij het werkproject Kamp 't Schut te Ede. Ook zijn vader kreeg zo'n brief. Beiden dienden zich daar te melden om voor de Heidemaatschappij aan het werk te gaan.



Op 3 oktober 1942 werd het werkkamp Schuttershof door de Duitsers ontruimd, de bewoners werden naar Westerbork gebracht. Werner's vader Adolf had in de Eerste Wereldoorlog dienst gedaan in het Duitse leger en was met het IJzeren Kruis onderscheiden. Dat heeft hem bewaard voor directe deportatie, hij is vanuit Westerbork eerst nog, via Amsterdam, naar Theresienstadt gebracht. Maar hij werd

vlak voor het eind van de oorlog, met het laatste transport, alsnog naar Auschwitz vervoerd en daar vergast.

Werner Löwenhardt heeft de oorlog overleefd. Hij kon goed tekenen (hij heeft na de oorlog nog een reclamebureau gehad in Amsterdam) en dat deed hij ook in Westerbork. Via de maîtresse van Gemmecke, de kampcommandant, werd hij min of meer de officiële kamptekenaar. Hij werd ingezet bij de administratie van het kamp en daardoor beschermd tegen deportatie. En zo kon hij op 12 april 1945 bevrijd worden als overlevende van Kamp Westerbork.

Werner Löwenhardt heeft ook van het werkkamp Schuttershof en omgeving *tekeningen* gemaakt. Die zijn helaas niet bewaard gebleven. Maar een aantal is opgenomen in het boek *'Ik houd niet van reizen in oorlogstijd'*, zijn autobiografie.

Boek en tekeningen zijn van belang voor de geschiedenis van Ede, en is voor iedereen met belangstelling daarvoor een aanrader. Van de uitgever van het boek is toestemming verkregen tot overname van enige tekeningen van werkkamp 't Schuttershof. De eerste tekening geeft een overzicht van het kamp, de onderste tekening toont een interieur van één van de barakken.

#### Bronnen:

- *Ik houd niet van reizen in oorlogstijd*, door Werner Löwenhardt. Uitgegeven door Uitgeverij René de Milliano, Alkmaar. [www.uitgeverijdemilliano.nl](http://www.uitgeverijdemilliano.nl)

- Wikipedia: Werner Löwenhardt.

- Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI, [www.cidi.nl](http://www.cidi.nl))

[www.joodsmonument.nl](http://www.joodsmonument.nl); [www.joodsewerkkampen.nl](http://www.joodsewerkkampen.nl); [www.kampwesterbork.nl](http://www.kampwesterbork.nl)

Anita en John Löwenhardt.

Illustraties: Uitgeverij René de Milliano

*Informatie over Kamp Schut is ook te vinden in de Kennisbank van het Edese Gemeentearchief: [www.ede.nl/cultuur-en-kunst/gemeentearchief/kennisbank](http://www.ede.nl/cultuur-en-kunst/gemeentearchief/kennisbank). ■*

### Een verdacht persoon

A.P. van Westervelt, Drost van Overveluwe, bericht op 10 januari 1804 aan het Departementaal Gerechtshof van Gelderland dat de onder-schout van het Ambt Ede een verdacht persoon heeft gearresteerd.

Omdat de onder-schout hem niet kende had hij hem naar zijn pas gevraagd. Daarop werd hem een papier in handen gegeven waarop niets dan onleesbare krabbels waren te zien.

Uit het rapport van H. Eijlander, de hierboven genoemde onder-schout, wordt



duidelijk dat de gearresteerde Jean Berg William zou heten en dat hij afkomstig was uit Hongarije. Uit zijn onverstaanbare gebrabbel was niet op te maken of hij *'wijs of gek'* is.

Overgebracht naar Arnhem vinden meer vasthoudende ondervragingen plaats.

Uit de ondervragingen komt naar voren dat hij 46 jaar oud is en afkomstig van het dorp Miscau in Hongarije.

Hij spreekt een mengelmoes van Frans, Duits en Engels, er is geen touw aan vast te knopen.

Maar, ergens klopt er iets niet, want met één medegevangene, een zekere Arie van der Stelt, heeft hij wel in verstaanbare taal gesproken en verteld dat zijn ouders nog leven en dat hij zes broers en zussen heeft.

Zo blijkt nog dat hij bij zijn arrestatie ook een koperen ster heeft getoond waarop staat G.R. met als randschrift de tekst *'per mare et terram (via zee en land)*.

Het getoonde papier met de krullen heeft hij in de herberg geschreven, maar was niet bedoeld als pas.

Hij was vanuit Arnhem, waar hij *'van de regering 4 sesdehalven ontvangen had'* naar Ede getrokken.

Voorheen is hij in Engelse dienst in Westindië geweest waar hij een deel van zijn linkerarm is kwijtgeraakt.

Ongeveer vier weken geleden is hij vanuit Engeland aan de Hollandse kust afgezet. Voor zijn verwonding heeft hij geen enkele genoegdoening ontvangen. Ook het brood vindt hij hier te duur. Daarom is hij van plan via Pruisen naar zijn land terug te gaan.[Dan is hij dus wel de verkeerde kant op gegaan!]

De koperen ster heeft hij in Engeland gekregen.

JEAN BERG WILLIAM TE EDE BIJ GELEGENHEID  
DES ALGEMENEN dievenjagt geappre-  
hendeerd en in 's Hoves gevange-  
nis overgebracht. Bij Sententie in  
dato 27 januari 1804 uit zijne  
detentie ontslagen.

### Bron

Archief Hof van Gelre, toegang 0124, inv. nr. 4731■

## COLOFON

### Vereniging Oud Ede

De vereniging stelt zich ten doel: (artikel 3.1 van de statuten):

*'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'*

### De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Frans van Oort, Kees van Lohuizen en Dick Kranen (opmaak).

De redactie is te bereiken via het e-mailadres: [hanspost@worldmail.nl](mailto:hanspost@worldmail.nl)

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom.

|                   |                                                                      |
|-------------------|----------------------------------------------------------------------|
| <b>Postadres:</b> | Postbus 8293, 6710 AG EDE                                            |
| <b>Telefoon:</b>  | Secretaris 06 34867627                                               |
| <b>E-mail:</b>    | <a href="mailto:voe@verenigingoudede.nl">voe@verenigingoudede.nl</a> |
| <b>Website:</b>   | <a href="http://www.verenigingoudede.nl">www.verenigingoudede.nl</a> |
| <b>Bank:</b>      | ING: 353.42.68.                                                      |

### Dagelijks bestuur

Hans van Bemmelen (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Henk Borkhuis (penningmeester).

### Leden

De vereniging heeft ruim 900 leden. De contributie bedraagt € 15,00 per jaar.

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de secretaris.

Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk vóór 1 november.

**Ereleden** van de vereniging zijn mevrouw B.T. Groen en de heer J.G. Hartgers.

De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging Oud Ede.

Wilt u **adverteren** in De Zandloper dan gelieve u contact op te nemen met het bestuur van de Vereniging.

Productie van De Zandloper:

Drukkerij Verloop, Alblasserdam

**ISSN 1384-7090**